

## A (gyász)trauma mint poétikai szervezőelv – József Attila példáján keresztül

**Összefoglalás:** *A gyász, a veszteség, és a trauma feldolgozásának nyelvi, poétikai szinten és kifejezésmóddal történő megjelenését vizsgálom a tanulmányban. Írásomban a teoretikusok (gyász)traumát tárgyaló, ezredfordulót követő elméleti megállapításait veszem sorra, majd példatáramba beemelem József Attila gyász- és veszteségtraumáit, hogy – versszövegeket segítségül hívva, célkitűzésemnek megfelelően – bizonyítsam feltevéseimet az elméleti tárgyú megállapításokra visszautalva.*

A trauma-fogalom használati köre a hétköznapi nyelvhasználatba való begyűrűzése folytán kiteljesedett, tágult, az utóbbi években differenciálódott is. Ez utóbbi fölvetést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a tudományos közbeszéden túl a hétköznapi nyelvhasználók körében is hihetetlenül népszerűvé vált a „trauma” megjelölés használata a különféle veszteségekre vonatkozóan. A veszteségről tudjuk, hogy általában kezelhető; traumáról akkor beszélhetünk, amikor ez a veszteség elhatalmasodik az egyénen, és újra meg újra visszatér. A traumát elszenvedett ember állandóan kénytelen foglalkozni a vele történetekkel. A fájdalmas élmény gondolataiban, álmaiban, fantáziájában ismételten visszatér, és egy életre szóló lelki gyötrelmet okoz. A traumatogén események hatására megjelenő tünetek olykor visszahúzódnak, s csak évek, esetleg évtizedek után nyilvánulnak meg ismét olyan tünetek formájában, amelyek háttérben csak ritkán ismerhető fel a korábbi traumatizáltság (Gyáni, 2006; Zelena 2014). Tringer László tárgyalja hosszabban a súlyos testi-lelki megrázkódtatás, fizikai vagy pszichés traumák következményeként kialakuló, elhúzódó állapotokat, melyeket poszttraumás stressz-zavarnak (PTSD) nevez (Tringer 2005).

A gyermekkorban elszenvedett traumatikus tapasztalatok (az elméleti föltevésem bizonyításához segítségül hívott József Attila esetében édesanyjának korai elvesztése) gyakran

vezetnek sajátos viselkedési mintázatokhoz és okoznak zavarokat nemcsak a viselkedésben, hanem a lelki-testi életben is. A trauma egyik tulajdonsága, hogy e negatív tapasztalatok gyakran szövődnek át a szégyen és a büntudat érzésével. Gyáni Gábor emelte ki egy tanulmányában, hogy Freud szerint a traumatikus élményekre való emlékezés az elfojtás hatására ismétlési kényszerben nyilvánul meg (Gyáni, 2006). A beteg folyamatosan végigjártssza a kellemetlen élményeket, ezek az elfojtott tartalmak folyamatosan a felszínre törnek. Poétánknál az egyik acting out az a belső nyelv, amely a költői kifejezőképességet árasztja el.

Értelmezésem szerint ennek manifesztálódásai a félhangon, összefüggéstelenül mormolt monológok, amelyekről József Attila kortársainak feljegyzései számolnak be (a költő folyamatosan szavalta, mondta és mondta, mormolta a verseit). A veszteség nyomán érzett gyász pedig – mint aktivitás – a veszteség lelki feldolgozásának normális módszere. Ekkor tudatosul az egyénben, hogy elveszett a szeretett tárgy vagy személy. A melankólia ezzel szemben a tudattalan tárgyvesztés sajátos esete, amikor a tárgyvesztés érvesztést is jelent; a felszabadult energiák nem másik tárgyra helyeződnek át, hanem az egyénre omlanak, és az én azonosul a tárggyal. Ebből a folyamatból fakad a büntudat és a szégyenérzet. Freud így vélekedik erről: „A melankóliában még valami megmutatkozik, ami a gyászban nem: az érzés rendkívüli csökkenése, az én nagyfokú elszegényedése. A gyászban a világ vált szegénnyé és üressé, a melankóliában maga az én” (Freud, 1997. 135).

A *Tiszta szívvel* című vers „Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám, / se bölcsöm, se szemfedőm, / se csókom, se szeretőm.” sorainak fő jellemzője az elkeseredett lázadás, ahol a freudi ürességélmény is megjelenik, mivel éppen az elemi emberi értékek elutasítása történik meg. Ezeket a témákat természetesen már korábban is érintette a költő, ám jószerevével még egymástól függetlenül. „Az élet és a költészet első nagy, termékeny találkozása volt ez a vers a költői élet eddigi folyásában” (Bori, 2005:63). A *Tiszta szívvel* versszövegében a tagadásokból organizálódik az én, az interperszonális kapcsolatok elutasítása minden téren megtörténik; sőt még a testi szükségletek sincsenek kielégítve („...harmadnapja nem eszek, se sokat, se keveset...”), vagyis kimondható: trauma hatására megváltozhat – jelen esetben meg is változott – a személyiség, a személynek a világhoz való viszonya is.

Az utóbbi években a pszichológusokon és a pszichiátereken kívül az filozófusok, irodalmárok és történészek is rendszeresen használják a „kényszeres ismétlődés” fogalmát. Cathy Caruth figyelmet szentel a pszichológiai és a filozófiai hagyomány definíciós

kísérleteinek, és Sigmund Freudot követve, egyben pontosítva ad újabb szóhasználati és interpretációs lehetőséget a traumának (Caruth, 1996). Rávilágít, hogy a trauma nem a test, hanem az elme sebesülését jelenti oly módon, hogy megbomlik az elme tapasztalata az időről, önmagáról és a világról. Caruth körüljárja és alkalmazza, de ki is egészíti és módosítja Sigmund Freud traumafogalmát. Ekképpen pontosít: „...kontrollálatlanul (és öntudatlanul) ismétlődő hallucinációk felbukkanása vagy egyéb betolakodó fenomén a feldolgozás folyamán zavart okoz.” (Caruth, 1996:11). Nem szükséges hozzá megelőző fizikai tapasztalat (bár József Attila esetében tudomásunk van lelki és testi befolyásokról), hanem egy kiváltó ok szükséges (egy személy, helyzet stb.), a traumatikus élmény (valamint ennek öntudatlan ismétlődése) szükséges a trauma kialakulásához. Létezik egy inkubációs szakasz, amely szerint a traumatikus esemény bekövetkezése után egy ideig meg nem értés tapasztalható, s csak bizonyos lappangási idő után kezdődik meg a feldolgozása: a tapasztalat hatása egy ideig nem érződik. Caruth az „awakening” kifejezést használja annak modellezésére, hogy milyen módon támad fel a traumata tapasztalat újra és újra az elmében. Még ha csak ilyen szinten van is megértés, „re-prezentáció” és „re-thinking”, más formában még létezhet, jelen esetben a versírás ismétlődő aktusában. A tüneteket, vagyis a flashbackeket, rémálmokat stb. az eredeti pusztító esemény szó szerinti reprezentációjának tekinti. Észrevehetjük, hogy a freudi elmélet nem beszél szó szerinti, átdolgozatlan élményekről. Erre az ellentmondásra Ruth Leys is felfigyelt (Leys, 2000), de valójában nem zavaró az események szószerintisége és szimbolikus szinten való kezelése. Mint József Attila verseiben is megfigyelhető, traumatikus élményét néhol szó szerinti átadással, néhol jelképszerűen, allegorikus utalásokkal, metaforikus képkombinációkkal igyekszik feldolgozni.

Mit tekinthetünk kitüntetett költőnk esetében tragikumtapasztalatnak? A testvér, József Jolán emlékezéséből tudjuk, hogy ez a párbeszéd zajlott le a két testvér között édesanyjuk betegágyánál: „Te buta, buta kis fiú! Látod, a mama beteg. Rákja van és meg fog halni. A professzornál olvastam egy könyvben, hogy ezt nem lehet gyógyítani. Légy okos és légy jó. Na gyere, egyél. Mi az, hogy rákja van? Hiszen az egy állat! Még te is be akarsz csapni, hogy kiröhögness!” (József Jolán, 1940: 93). Az édesanyja betegségével kapcsolatos trauma kapcsán érdemes számításba venni ama megállapításokat, amelyek a társadalmi közvélekedésben élő kozmikus betegségattitűdöt kapcsolják a halálos kórhoz: „A rák társadalmi képzetéhez sokkal inkább a kozmikus betegség (Wilhelm Reich) jelentése kötődik, amely a katonai metaforák sereget indítja be, mint harc az ellenséggel, invázió, tehát a kívülre helyezett szelf vagy non-

szelf, vagyis a másik erőszakos, destruktív jelenlétét feltételezi. Így válik a rák szociokulturális értelemben egy olyan modern interperszonális betegséggé, amely a tömeg és a viszonyrendszerek bejósolhatatlan, radikális mozgását szimbolizálja” (Zsédely-Szabó, 2010:63). E betegség-metaphora első közlője Susan Sontag, aki 1983-ban e témájú könyvében már a betegségek metafora-szerkezetére hívja föl a figyelmet (Sontag, 1983).

A gyermekkori József Attila eleinte állatként értelmezi a betegséget, tehát külső, a megszokottól eltérő erőszakos lénynek gondolja, amellyel édesanyja nem tud megküzdeni. Az én és a mások elválasztása, a külső ellenség képe és ezzel párhuzamosan az én elidegenedése jelenik meg majd később verseiben is. Folyamatos nyelvi harcot vív nem pusztán szövegeiben, hanem a beszélt nyelv szintjén is a „gonosz állat”-tal. Az árvaság, elhagyatottság, valamint a magány traumájának következménye lehet az a dezintegráció, amely a költői képhasználatban megmutatkozik: egy testrész az egész személyiség képviselőjévé válik.

Az egyéni trauma definícióit azért is érdemes a József Attiláról szóló diskurzusba belehelyezni, mert – ahogyan jelen írásomban bemutattam –, az ilyesféle terminológia segíthet a téma alapos földolgozásában. A fiatal fiú apja elvesztését sem volt képes feldolgozni (fedőemlékként jelenik meg a családjában az mítosz, hogy az apa Amerikába vándorolt ki, holott később már a család tudhatta: Romániában él, ott alapított új családot); a gyászfolyamat el sem indulhatott, megrekedt a traumatikus szinten. Valószínűsíthető, hogy édesanyja eljövendő halálának híre olyan erősen fonódik össze életének ebben a pillanatában, hogy az elegendő lett volna a teljes zavarodottság okozásához. Magához képest a költő mégis szokatlanul erős maradt. *A Szabad ötletek jegyzékében* ez áll az ütlegetésről és édesanyjáról: „...a verésig minden rendben volt / aztán lett beteg az anyám...” (József A., 1997).

Nehéz azt a pontot megtalálni, ahonnan a kapcsolatok zavara eredhet, amiként annak a nagy büntudatnak a gyökérszállait sem könnyű meglelni, amelyek behálózták életének szinte mind a harminckét évét. Gyermeki ésszel magát tarthatta a halálos betegség okozójának (a nővér, Jolán visszaemlékezéseiből tudható, hogy a mama eljövendő, nagyon közeli halálának lehetőségét közvetlenül Attila egyik csínye után közölte velük a kezelőorvos), így a kisgyermek magát tarthatta felelősnek minden rosszért, ami vele, velük történt a családban. Gyermeklélektannal foglalkozó szakemberek számos helyen írnak arról, hogy a gyermekkori vétkek súlyát olyan sokáig cipeli magában a gyermek, hogy sokszor akár az öngyilkosság gondolatáig is eljut, mivel vétkének súlyát fölülértékeli. Amint az orvos kimondja a Mama

elvesztésének lehetőségét (Gyáni, 2006), József Attila elméjében megjelennek a (bűntelen) bűntudat csírái, majd a gyász és az ezzel járó melankólia mindinkább felülkerekedik rajta mint egyéne, majd mindennapjainak szerves részévé lesz.

## IRODALOM

- BORI I. (2005): *József Attila költészete*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- CARUTH, C. (1996): *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press
- ERŐS F. (2007): Trauma és történelem. In: *Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest, József Attila Műhely Kiadó, 203.
- FREUD, S. (1997) Gyász és melankólia (ford.: Berényi Gábor). In: Erős Ferenc (szerk.): *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Budapest, Filum Könyvkiadó, 133.
- GYÁNI G. (2006): Trauma, emlékezet, kultusz. *Élet és Irodalom* 50(45): 6.
- JÓZSEF A. (1997): *Szabad-ötletek jegyzéke*. Közzéteszi: Stoll Béla. Javított kiadás. Budapest, Atlantisz Kiadó
- JÓZSEF J. (1940): *József Attila élete*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó
- LEYS, R. (2000): *Trauma: A Genealogy*. Chicago and London, The University of Chicago Press
- SONTAG, S. (1983): *A betegség mint metafora*. Európa Könyvkiadó
- TRINGER, L. (2005): *A pszichiátria tankönyve*. Budapest, Semmelweis Kiadó
- ZELENA A. (2014): *Lelki sebek, hiány- és veszteségtapasztalat: A lírai alany konstruálásának tapasztalatai József Attila korai költészetében*. Ph.D. értekezés. Szeged
- ZSÉDELY-SZABÓ T. (2010): Az örület múzeuma – az identitás színéváltozása. Egy New York-i menedékhely (The Living Museum) kontextusában.  
[http://pszichologia.pte.hu/files/tiny\\_mce/D\\_-2010-Zsedely-Szabo%20Timea.pdf](http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/D_-2010-Zsedely-Szabo%20Timea.pdf) 63.  
(Elérés: 2012. október 24.)

**Dr. Zelena András Ph.D.**

kommunikációs szakember, egyetemi oktató.

zelena@hung.u-szeged.hu